

BEYİN GÖÇÜ

Doç. Dr. Mustafa E. ERKAL

Beyin göçü son yüzyılın dikkati çeken gelişmelerinden birisidir. Konu o derece ilgi çekici hale gelmiştir ki, literatürde “Beyin Göçü Ekonomisi”, “Beyin Göçü Sosyolojisi” adını taşıyan eserlere artık rastlanır olmuştur¹. Bilhassa, sanayi devriminden sonra artan yeni orta sınıflarla beraber, ücretliler grubuna sokulan ve tahminleri altüst eden yeni meslek dallarındaki sayı patlaması, el emeği yerine ihtisaslaşmış fikir emeğini kullananları ön plâna çıkarmıştır. Geliştirilmiş eğitim metodları ile sürekli olarak vasfı geliştirilen insan unsuru, bilgi birikimine uğramıştır. İhtisaslaşmanın arttığı ve çalışanlarda yukarı doğru sosyal hareketliliğin görüldüğü çağımızda, insangücü kaynaklarının gelişmişliği sosyal gelişmenin de bir göstergesi haline gelmiştir. Özellikle, gelişmiş ülkelerde ortalama teknik bilgi seviyesinin artışı ve insangücü kaynaklarının gelişmişliğine tanık olunmuştur. İnsangücü kaynaklarının gelişmişliğine nitelik ve nicelik artışına rağmen, ihtisaslaşmış aydına olan talep hızla yükselmiş ve buna paralel olarak da istihdam imkânları artmıştır. Vasıflı emeğin farklı kademelerde arzının artışına rağmen, gelişmiş ülkeler bilgi ve kabiliyeti geliştirilmiş yüksek vasıflı emek ithalinden da vazgeçememişlerdir.

Gelişmiş ülkeler için fizikî kapitalden daha önemlisi, beşerî kapital ve bunu geliştirmek olmuştur. Çünkü, sanayileşmek ve

---

1) Bu konuda G. Psacharopoulos, *On Some Positive Aspects of the Economics of the Brain Drain*, LSE, London 1971; Baldwin, G.B., *Brain Drain of Overflow*, New York 1969 ve Bechhofer, F., *Population, Growth and the Brain Drain*, Edinburgh, 1969, adlı eserlere bakılabilir.

ileri sanayi toplumu haline gelebilmek, en azından fizikî kapital kadar beşerî faktöre yatırımı da gerekli kılmaktadır.

Beşerî kapital insanın bir parçasıdır. Beşerîdir, çünkü, insanla birlikte bir değer ve anlam taşımaktadır. Kapital oluşu ise, gelecekte düşünülen çeşitli tatmin ve isteklerin gerçekleşmesini sağlayacak bir kaynak oluşudur². Nitekim, beşerî faktörün geliştirilmesini en azından fizikî faktördeki iyileştirme kadar gerekli butan görüşler, eğitimden bir "sektör" ve "yatırım fonksiyonu" ağır basan bir faaliyet olarak bahsetmektedirler³.

Gelişmiş ülkelerin yüksek vasıflı emek ithalinden vazgeçemeyişleri sadece geniş istihdam imkânlarına bağlanamaz. Yüksek vasıflı insangücü arzının artışı ne ölçüde olursa olsun, bu ülkeler yine de bir insangücü açığı ile karşı karşıya gelebilmektedirler. Bir vasıflı elemanın yetiştirilmesi, hem belirli bir zaman almaktadır ve bir süre beklemek gerekmektedir, hem de bir eğitim yatırımı gerektirmektedir. Bunun yerine, yetişmiş bir vasıflı elemanı ithal etmek, sifıra yakın bir eğitim maliyetiyle o kimseden faydalanmak demektir. Bu kimsenin yetişmesi, bilgi ve kabiliyetinin geliştirilmesi yönünden kendi ülkesi maliyeti taşımaktadır. Göç ettiği ülke ise, bir eğitim yatırımına veya daha dar anlamda herhangi bir harcamaya gitmeden —sınırlı bir konut ve sağlık harcaması hariç— bu kimseden faydalanacaktır. Bu durumda, göç edilen ülke, eğitim yatırımı açısından kârlı çıkmakta ve o kimseye düşen yatırım miktarı kadar tasarruf etmiş sayılmaktadır. Bu tasarruf da araştırma - geliştirme (A + G) yatırımlarına aktarılmaktadır. Böylece, bir kısım eğitim harcamaları daha verimli bir alana kaydırılmış olmaktadır. Bir de bu kimsenin sosyal ve ekonomik gelişmeye yapacağı katkı düşünülürse, göç alan ülkenin bu işten ne kadar kârlı çıktığı ortadadır.

Sosyal ve ferdi hâsıla açısından düşünürsek, göç eden kimse ferdi bakımdan kârlı sayılabilir. Daha yüksek ücret alacak, bilgi

2) Erkal, M.E., Orta Teknik Eğitim - Sanayii İlişkileri, İstanbul 1978, sh. 44.

3) Sheehan J., Economics of Education, London 1973, sh. 16. Ayrica, Coombs, P.H., "An Investment in People and Freedom" **Policy Conference on Economic Growth and Investment in Education**, OECD., Paris 1962, sh. 25.

ve görgüsü artacak, daha rahat imkânlar içinde çalışabilecek, ilmî araştırma ikliminden yararlanacak ve yenilik ve buluş merkezlerine yakın olacaktır. Ancak, sosyal açıdan, göç veren ülke için büyük bir kayıptır. Göç alan ülke için ise, sosyal hâsılayı arttıran bir unsurdur.

Beyin göçü, göç alan ve veren ülkeler açısından sosyal ve ekonomik neticeler doğurmaktadır. Göç veren ve göç alan ülkeler açısından konuya bakarsak şöyle bir seyir izleriz :

az gelişmiş ülkeler ————— gelişmiş ülkeler

gelişmekte olan ülkeler ————— gelişmiş ülkeler

gelişmiş ülkeler ————— gelişmiş ülkeler

Görüldüğü gibi, göç alan ülkeler gelişmiş ülkelerdir. Az gelişmiş ve gelişme potansiyeline sahip olmayan bir ülkeden bir vasıflı elemanın gelişmiş ülkeye göçü şüphesiz ki, önem taşır. Ancak, gelişmekte olan bir ülkeden gelişmiş ülkeye göçü, daha çok dikkat çeker. Çünkü, genellikle gelişmekte olan ülkeler, potansiyel olarak gelişme imkânlarına sahip olan ülkelerdir. Beyin göçü, insangücü açıkları bulunan ve bu açıkları en kısa zamanda kapamak durumunda olan gelişmekte olan ülkelerin gelişme eğilimini sarsar. Üstelik, eğitimin maliyeti göç dolayısıyla yükseleceğinden, gelişmekte olan ülkelerde eğitime ayrılan kaynakların marjinal etkinliği azalacaktır. Kaynakları kıt ve bunları optimal dağıtarak kalkınmak zorunda olan bu ülkeler, göç dolayısıyla daha büyük kayıplarla ve açıklarla karşılaşır.

Gelişmiş ülkelere diğer gelişmiş ülkelere olan göç “beşerî kapitalin uluslararası dolaşımı” olarak değerlendirilmektedir⁴ Meselâ, İngiltere’den A.B.D. ve Kanada’ya olan göç örneğindeki gibi.. Göç alan ve veren ülkelerin kayıp ve kazançları, gelişmekte olan ve gelişmiş ülke arasındaki ilişkide görüldüğü kadar büyük etkiler doğurmaz.

Beyin göçü ile işgücü ihracını birbirine karıştırmamak gerekir. Beyin göçüne konu olanlar işgücünden ziyade “insangücü”

4) Brinley, T., The International Circulation of Human Capital, LSE, London 1967.

kapsamı içinde yer alırlar. İşgücünün yurt dışına göçünün görülmesi, insangücünün de mutlaka o ülkeye göçü anlamına gelmez. Bununla beraber, göçün yönü ve niteliği itibariyle işgücü ihracı ve insangücü göçü birlikte de görülebilir. İşgücünün dolaşımı konusunda günümüzde dikkate çeken bir özellik de, kapitalist olarak nitelenen ülkeler arasında bu dolaşımın görülmesinin yanısıra, sosyalist olarak kabul edilen ülkelerden de kapitalist Batı ülkelerine doğru bir emek akımına rastlanmasıdır.

Beyin göçü, "ilim personeli korsanlığı" olarak nitelendirilmektedir. Amerikan sanayi şirketleri tarafından genç sosyal bilim adamlarını ve yaratıcı teknik elemanları ikna ederek A.B.D.'ne çekebilmek amacıyla Avrupa'ya elemanlar gönderilmiştir. Nitekim, A.B.D. de önde gelen bir çok kuruluşda çalışan doktora yapmış sosyal bilimcilerle mühendislerin yaklaşık olarak % 10 ile % 20'si yabancı ülkelerde doğmuşlardır⁵.

"Tabiatıyla diğer memleketler Amerika'nın kendi fen personeli ihtiyacını dışarıdan tamamlamasından hoşlanmıyorlar. Batı Almanya, fenci arayan Amerikan reklâmlarını sık sık baskıya tâbi tutmakta, İngiliz hükümeti ise, Amerika'daki İngiliz fen adamlarını memlekete dönmeye ikna etmek üzere Amerika'da bir komisyon bulundurmaktadır." "...Amerika Birleşik Devleti fen adamı ihtiyacını diğer Avrupa memleketlerinden olduğu kadar İngiltere ve Almanya'dan da karşılıyor. Bu memleketler de kadrolarını İngiliz Milletler Camiasından ve Güney - Doğu Avrupa'dan getirttikleri elemanlarla tamamlıyorlar"⁶.

"...1962'de deniz aşırı ülkelere gelip İngiliz Kolej ve Üniversitelerinde okuyan 65.000 talebeyi İngiltere'nin 9 milyon İngiliz lirasıyla finanse ettiği, fakat, bunların her sene İngiltere'de 22 milyon sterlin harcadıkları meydana çıktı. 1961 - 62'de İngiltere'de tam tedrisat programına tâbi olarak okuyan bütün talebelerin % 10'u deniz aşırı ülkelere mensup talebelereydi, fakat bunlar Üniversite ve kolejleri bitirmemiş talebeler yekûnunun ancak % 7'sini, buna mukabil mezuniyet safhasını bitirerek daha yukarı dereceler

5) Zimmermann, C.C., Yeni Sosyoloji Dersleri (çev. A. Kurtkan), İstanbul 1964, sh. 145-146.

6) Aynı eser, sh. 146-147.

için çalışan talebelerin ise % 32'sini karşılıyorlardı. Aynı zamanda, Kraliyet camiasının deniz aşırı ülkelerinden gelen ve İngiliz Hükümeti tarafından okutulan talebelerin çoğunun 1962'de bu defa kendileri okutma faaliyetinde bulunmak üzere İngiltere'de kaldıkları da anlaşılmıştır⁷.

Ayrıca, "Fulbright Programı" çerçevesinde burs verilerek gelişmekte olan ülke ilim ve fen adamlarının uluslararası dolaşımı sağlanmaktadır.

Dış yardım ile beyin göçünden doğan katma değeri karşılaştıranların ortaya koyduklarına göre, meselâ, A.B.D.'de beyin göçünden elde edilen katma değer, bu ülkenin dış yardımlarından bir kaç kat fazladır. A.B.D. ve Kanada'nın yanısıra İngiltere, Fransa ve F. Almanya gibi ülkeler geniş ölçüde beyin göçü almaktadırlar.

Buraya kadar olan açıklamalarımızda beyin göçünü mekân değişikliği ve coğrafi bir hareketlilik olarak ele aldık. Ancak, bunun yanısıra, mekân değişikliği söz konusu olmadan doğan beyin göçü türü de vardır. Bu türlü bir beyin göçünün gerçekleşmesi için, gelişmekte olan ülke devamlı veya geçici olarak gelişmiş ülke lehine eleman kaybetmeyebilir. Bilhassa, millî kültürü ile yabancılaşan, alıştıma ve telkin süreçleri sonunda, dünya çapında yaygın kitle haberleşme araçlarının da etkisiyle sömürge aydını haline gelen vasıflı elemanlar; göç etmeseler de, ülkeleri için bir kayıp sayılırlar. Çünkü, bu tip bir beyin göçü sonunda kaybedilenler sosyal ve ekonomik kalkınmaya kendilerinden beklenen en uygun katılmayı gösteremeyecekleri gibi, Atatürk Türkiye'sinin millî menfaatleri ile de ters düşeceklerdir. Nitekim, son yıllarda bazı tesislerimizde, santrallerimizde ortaya çıkan anlaşılmaz kazalar, sabotajlar ve arızalar bu cümledendir.

Beyin göçünü arttıran faktörleri şöyle sıralayabiliriz :

— Sayı ve nitelik olarak bazı dallarda eğitilen insangücü ile talep edilen insangücü arasındaki dengesizlik.

— Gelişmiş ülkelerle, gelişmekte olan ülkeler arasında vasıfları belirli işlere farklı ücret seviyelerinin uygulanması ve maddî tatminsizliğin yanısıra, manevî tatmine erişememek.

7) Aynı eser, sh. 147.

— İstihdam imkânlarının gelişmekte olan ülkelerde sınırlı olması, işsizliğin ve bilhassa aydın işsizliğinin görülmesi.

— Yaratıcı gücün teşvik edilmemesi, araştırma ve inceleme konusunda imkânların yetersizliği, ilim zihniyetinin ve ikliminin bulunmaması, araç, gereç ve kalkınma hedefleriyle bütünleşmiş bir araştırma - geliştirme politikasının noksanlığı.

— Siyasî ve ekonomik istikrarın bulunmaması, demokratik yapının zedelenmesi, can ve mal güvenliğinin azalması.

— Mevcut eğitim sisteminin ve bilhassa bazı eğitim kuruluşlarının gelişmiş ülkeler için pazar olabilme özelliği.

— Gelişmiş ülkelerin teknolojik gelişme ve yeniliklerin merkezi olmaları.

— “Alıştırma” ve “telkin” yoluyla gelişmiş ülkelerin cazip gösterilmesi için sürdürülen kültür emperyalizmi ve orta öğretimde yabancı dille öğretim.

Ülkemizin dışarıya verdiği beyin göçünü tam anlamıyla tesbit edebilmek güçtür. Ücret farklılığı, meslekî tatminin elde edilememesi, yaratıcılığın teşvik görmemesi, yeterli bilgi ve kabiliyete sahip olmak yerine siyasî mülâyazalarla statü kazanılması, siyasî istikrarsızlık ve huzursuzluk gibi sebeplerle yüksek vasıflı insan-gücü beyin göçüne konu olmaktadır.

Önceki dönemlere göre, beyin göçüne konu olan doktor sayısında azalma görülmesine karşılık, mimar ve mühendis sayısında artış izlenmektedir. Ayrıca, beyin göçünün alışılmış geçici merkez bölgelerinin Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleri olmasının yanı sıra, son yıllarda Orta - Doğu ülkelerine de göç izlenmektedir. Yüksek vasıflı insangücünün yanı sıra, son yıllarda zaten yetersiz olan orta vasıflı teknik insangücünün de beyin göçüne konu olması, insangücü kaynağının yurt içinde değerlendirilememesi bakımından olumsuz sonuçlar yaratmaktadır⁸.

Özellikle, B. Almanya'ya ve son bir kaç yıldır Libya'ya artan işgücü ihracı incelenirse, gidenlerin Türkiye standartlarına göre vasıflı ve yarı vasıflı işçiler oldukları görülür. Bu gerçek, 1960'dan

8) IV. Beş Yıllık Kalkınma Plânı (1979 - 1983), Ankara 1979, sh. 30-31.

itibaren başlayan emek ihracının ilk yıllarında bile tesbit edilebilmiştir. Nitekim, yapılan bir araştırmaya göre, B. Almanya'daki işçilerimizin % 42'si vasıflıdır⁹.

Her geçen gün yurt dışına giden işgücünde nitelikli insangücü oranının yükselmesi, 1965-1970 döneminde 90 bin dolayında yetişkin işçinin yurt dışına çıkışına bağlı olarak bu tür insangücü ihtiyaçlarını % 26 oranında arttırmıştır¹⁰.

Belirtilen dönemde günümüze kadar, artan işsizliği de gözönüne alırsak, yukarıdaki rakkam ve oranın bir misli daha yükseldiğini kolaylıkla tahmin edebiliriz.

Daha önce belirttiğimiz sebeplerden dolayı süregelen beyin göçü konusunda bugünkü nitelikli insangücü mevcudunun yaklaşık olarak onda birinin yurt dışında bulunduğu Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında tahmin edilmektedir.

İnsangücü yetiştirilmesinde, eğitime ayrılan kaynakların yetersizliğini, kaynakların etkin bir şekilde kullanılamamasını, teknik, meslekî ve genel eğitim arasında yatırımların dengesiz dağılımını, eğitim sistemi ile ekonomik gelişme arasındaki uyumun yetersizliğini, eğitim yatırımlarından sağlanacak hasılanın uzun süreyi gerektirmesinin laboratuvar, araç ve gereç gibi darboğazları da gözönünde tutarsak ve bir de yetişkinlerin göç ettiklerini düşünersek, Türkiye'nin bundan ne kadar zarar gördüğü daha iyi anlaşılır.

Bilindiği gibi, Birinci ve İkinci Plân dönemlerinde % 7'lik bir kalkınma hızı esas alınmış, Birinci Plân döneminde % 6,7, İkinci Plân döneminde de % 6,9 kalkınma hızı sağlanabilmiştir. Sanayi sektöründe ise, Birinci Plân döneminde % 12,3 hedef alınmış ve % 9,7 oranında bir gelişme sağlanmıştır. İkinci Plân döneminde ise, % 12 olarak tesbit edilen gelişme hızı, % 7,6'da kalmıştır.

Görüldüğü gibi, sanayi sektöründe hedef alınan gelişme hızı, ekonominin yıllık genel büyüme hızından yüksek tutulmuştur. Sanayi sektöründe plânlanan gelişme hızının altında bir oranın or-

9) DPT., "B. Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları", Ankara 1964.

10) Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), sh. 669.

taya çıkışı bir çok faktöre dayandırılabilir. Sermaye, teknoloji, hammadde, enerji ve emek bunların belli başlılarıdır. Ancak, bu gerilemede insangücü açığının, nitelikli insan göçünün ve yerinde kullanılmayarak verimi düşen emeğin etkisi büyüktür.

Birleşmiş Milletler istatistiklerinden alınan bilgilere göre, çeşitli sebeplerle gelişmiş ülkelere (1962 - 1967 ortalamasına göre) her yıl ortalama 375 Türk bilim adamı ve yüksek nitelikli eleman göç etmektedir. Aslında, bu rakkam bir fikir vermesine rağmen, oldukça düşüktür.

Göç eden elemanların % 51,1'i tıp, % 40'ı mühendislik, % 5,5'i tabii ilimler ve % 3'ü sosyal bilimler alanlarındadır¹¹. Ancak, son yıllarda daha önce de belirttiğimiz gibi, göç edenler arasında doktor oranında azalma görülmesine karşılık, mimar ve mühendis oranında artış vardır. Bu artış, özellikle Orta - Doğu ülkelerine yönelen göç dolayısıyladır. Mimar ve mühendis göç oranının artışı konusunda, özellikle, hangi mühendislik branşlarında göçün yoğunlaştığı da ülkemiz açısından önem taşımaktadır. Zira, mimar, inşaat mühendisi gibi mühendislik branşlarında arz fazlası görülmesine karşılık elektrik, maden ve harita mühendisliği branşlarında bir açıkla karşı karşıya bulunmaktayız.

11) III. Beş Yıllık Kalkınma Plânı (1973 - 1977), sh. 637.